

Beck Tamás

A nyomor filozófiája

Különös láttelel a „magyar Ugarról“

Háy János: A Herner Ferike faterja című művében

„Banda: Itt van, ami lesz?“

Krekács: Itt, vagy már régebben is itt volt.

Herda: Akkor úgyis az lesz, ami már megvan előre.“

Mintha ez a párbeszéd fogalmazná meg röviden a központi problémát Háy János A Herner Ferike faterja című művében. Már a preszokratikus ógörög filozófusok gondolatait is áthatotta állandóság és változás dialektikája. Örök emberi kérdések ezek: előre elrendelt vajon a sorsunk? Végzetten rendelkezünk-e, avagy magunk alakíthatjuk az életünket? Egy jó dráma persze sohasem adhat válaszokat. Kizárólag a tárgyalt kérdés tökéletes megfogalmazásához nyújthat segítséget.

Apropó, dráma. Háy János eddigi munkássága folyamán már több műnemben, illetve műfajban is kipróbálta magát. Éppen ezért nem okozhat számára különösebb gondot az „istendráma“ paródiájának megvalósítása. A Herner Ferike faterja ugyanis véleményem szerint paródia. Héroszok híján a létezés perifériáján tengődő munkanélkülieket ruházza fel isteni képességekkel, s közülük dicsőül meg egy a mű végére (ami tipikusan népmesei motívum, ha arra gondolunk, hogy a népmesékben is a legszegényebbek válnak hőssé). E hétköznapi szereplők egyfajta „vulgáris filozófiát“ építenek fel, mely önvédelmi stratégiaként funkcionál az életükben: hogy saját helyzetüket könnyebben elviseljék, elméleteket gyártanak. Ezek a teóriák olykor kifejezetten szálnalmasak, magyarázkodásnak tűnnek, de mindenestre megteremtik helyzetük legitimációját (például megnyugtatja őket, hogy a segélyért dolgozniuk kell: ha ingyen kapnák a pénzt, mivel töltenék idejüket? „Csak ülnénk és néznénk magunk elé?“ – kérdi Banda Lajos).

A szerző kivételes dramaturgiai érzékének köszönhető az is, hogy a mű elemeit biztos kézzel rendezzi össze. Két szálon fut a cselekmény, a múlt-, s jelenbeli események között feltűnően sok a

párhuzam (ez akár tükörijátékszerű cselekményre is emlékeztethetne – ha a két idősik külön-külön meghatározná a két felvonást. Múlt és jelen azonban váratlanul váltogatják egymást a jelenetek egymásutánjában). Amikor párhuzamról beszélünk, mindenekelőtt arra gondoljunk, hogy ugyanaz a „csodás elem“ kerül beiktatásra a cselekmény mindkét szálán! A jelenben Papi Jósikát, a múltban Krekács Bélát ruházza fel a szerző a jövőmondás képességével, s egy-egy jóslatukat követően hatalmas sebességgel robognak az események a tragikus igazolódásig (természetesen kettős végkifejletről van szó). A cselekmény lineáris folyását időről-időre megtöri egy-egy idősik-váltás, s ez csak növeli az egyes történések súlyát.

Párhuzamot teremtenek a cselekmény szálai között az ismétlődő nyelvi-tudati motívumok is. Krekács, Banda és Herda Pityu a jelenben borzongan meg, amikor elképzeli, hogy egy metrő átsüvit az agyukon. Ugyanakkor az öreg Krekács, Banda és Herda harminc évvel ezt megelőzően azt vizionálják, hogy egy cipősarok tapossa agyukat... És nem lehet nem észrevenni a párhuzamot az „ödötoalet“-től büzlő Marika, és a maga után illatsíkot húzó rendőrfelenség között. Ezek a motívumismétlődések, s a két idősik központi problémájának azonossága határozott üzenetet hordoznak a néző számára, amelyre később még visszatérek.

A cselekmény tulajdonképpen nem is két, hanem három szálon fut. A múltbeli cselekmény ugyanis kettészakad, amikor a szerző bemutatja nekünk Herner Ferikéék otthoni életét is. Érdekes megoldás ez; csak az olvasó nyerhet bepillantást a rendőr családjának mindennapjaiba. A falubeliek, köztük a három öregebb főszereplő könnyedén mondanak kemény ítéletet a nem közjük való családról. Hernerék tetteinek motivációiról, sajátos szenvedésükről ők nem alkothatnak fogalmat, s így nem is érthetik meg őket. A szerző ránk, olvasókra bízta a megértést, egyúttal óva int ezúton is a mások feletti elhamarkodott ítélkezéstől.

A parodisztikus jelleg persze felveti a nyelv problémáját is. Jelesül a régi-régi kérdést: alkalmas-e hétköznapi nyelvünk filozófiai kérdések megvitatására? Két példát emelnék ki a műből, két megcsonkított párbeszédet, hogy a probléma jellegét érzékeltethessem. Elsőként a három főszereplő vitáját a dolgok megjósolhatóságáról.

„Herda: Hülye vagy te, Béla, a fű nő vissza, az, bazmeg. Levágja, aztán visszánő, érted. Kár csinálni.

Banda: Ráadásul ezt így lehet tudni, az is szar.

Krekács: Mit lehet tudni?

Banda: Hogy mi fog történni.

Herda: Hohyhogy?

Banda: Hát hogy tudja az ember, hogy az lesz, hogy visszánő.

Krekács: Különbem nem lehet mindent tudni, mert például az ember, ha levágja a körmét, az visszánő, de ha az ujjából vág le egy darabot, az aztán baszik visszánőni.

Banda: De ott meg azt lehet tudni, hogy nem nő vissza, érted.”

Második példában a rendőr vitatkozik feleségével azon a kérdésen, vajon megteremtheti-e újra családi boldogságukat egy költözés.

„Rendőr: Majd meglátod, mennyire jó lesz ott. Megint jó lesz nekünk ott.

Asszony: Honnét tudod?

Rendőr: Gondolom, hogy jó lesz, mert azért volt most rossz, mert itt vagyunk. (...)

Asszony: Nem tudom.

Rendőr: Mit?

Asszony: Hogy attól lett-e rossz, hogy ideköltöttünk, vagy azért költöttünk ide, mert rossz lett, és ha elköltözünk, akkor a rosszat nem visszük-e magunkkal oda is, hogy te nem szeretsz és én se szeretlek, akkor, ha ezt visszük magunkkal, akkor mi lesz jó.”

Az első, amit megállapíthatunk a párbeszéd hallatán, hogy a szerző nagyon jól ismeri különböző társadalmi rétegek beszédmódját, s ezt kitűnően alkalmazza a műben. A mondatok nyelvtani sajátosságai éppúgy tanúskodnak erről, mint a beszédstílus. Érdekes kettősséget jelent az elharpogott tömondatok váltakozása a többszörösen összetettekkel. A szerző tisztában van vele, hogy az alsóbb társadalmi rétegek tagjainak beszédtempója gyorsabb az átlagnál, ezért egyetlen mondatba minél több beszéd tartalmat igyekszik belezsúfolni. Ennek következtében gyakran elmarad a mondattagolás olyankor, amikor pedig azt indokoltan éreznék. Jellegzetes sajátossága még jelzett rétegek beszédmódjának a mondanivaló „túlbeszélése”, a tett kijelentések utólagos hosszú értelmezgetése, amely szintén megjelenik a műben.

Mindettől persze még alkalmas lehet a főalakok nyelve filozófiai kérdések kifejtésére és megtárgyalására. Ez azonban nem akadémikus nyelvezet; nem szaknyelv, melyet megtisztítottak minden esetlegességtől, hogy egzakt módon fejezhessék ki rajta az adott problémák lényegét. Herda, Banda és Krekács filozofálgatásai hasonlatosak ahhoz a gondolati művelethez, amellyel egyes kedélybetegség szomatizálják tüneteiket. A valódi problémákat többnyire csak a főalakok tudattalanja őrzi, eredeti formájukban ezek nem is jelennek meg a szövegben. Tehát nem a külvilág megismerhetőségéről folytatnak átfogó vitát, hanem a fűkaszálas munkájának sziszifuszi voltán keseregnek, merthogy „tudja az ember, hogy az lesz, hogy visszánő”. Az is kétségtelen, hogy a fővárosi élet nagyobb élelmességet, leleményességet követel meg az embertől, mint a falusi. Banda szavaiban ez a tény azonban meglehetősen leegyszerűsítve, nem éppen tipikus példával illusztrálva jelenik meg: „Különbem már az első nap elvesznél. Összekevernéd a buszokat. Ott nem élhetnek ilyen hülyeemberek, mint te. Pesten élni, ahhoz azért ész is kell”. És se szeri, se száma a nyakatekert gondolatmeneteknek, alig érthető példázatoknak a műben. Mindez nem a filozófia meggyalázása. Éppen ellenkezőleg: a kisemberek hétköznapi nyelvének piederesztálra emelése.

De A Herner Ferike faterja című mű nemcsak az istendráma paródiája, nem is csupán állandóság és változás kettősségének vagy a nyelv problémájának megjelenítése. Számomra mindenekelőtt különös láttelep egy minden értelemben sugaras szerkezetű ország boldogtalanabbik feléről. Különleges bátorságot igényelhetett a fővárosi szerzőtől az esélyegyenlőség hiányának megjelenítése a mai Magyarországon. Budapest mindig úgy jelenik meg a főszereplők képzeletében – valljuk meg, nem minden alap nélkül –, mint egy távoli Kánaán, a szüntelen elvágyódás célpontja. Banda szavai szerint a pestiek „olyan kocikkal járnak, hogy többet ér, mint itt nálunk egy ház, meg egy utca, érted. Annyit költenek karácsonyi ajándékra, mint amit mi hárman kapunk egész évre”. Míg Beckett hősei Godot-ra várnak, Háy művének szereplői földrajzi helyzetük megváltoztatásában látják megváltásuk lehetőségét.

Ez az irigységgel vegyes elvágyódás aztán már-már paranoiás dühvé fajul bennük a főváros lakói

ellen. Éppen nyelvük már említett, sajátos volta teszi, hogy a vidékiek kirekesztettségét különös vetületben ábrázolják: szerintük a Budapestre való beköltözést az ottaniak szándékosan teszik lehetetlenné a vidékiek számára, méghozzá azzal, hogy az utcanevek szüntelen változtatásával labirintushoz teszik hasonlatossá a fővárost (megint csak egy kétségtelen, ám csekély jelentőséggel bíró tény tesznek meg egy probléma fő okává).

A „magyar Ugar” boldogtalanságát a már említett motívum-ismétlődések teszik mintegy örökkévalóvá, visszafordíthatatlanná. Ugyanazok a problémák merülnek fel a szereplők életében most és harminc éve, ugyanazokat a kérdéseket fogal-

mazzák meg egymástól nem is túl eltérő módon apák és fiaik. A múltbéli emberek életét ugyanúgy tönkreteszik szűkös életkörülményeik, mint jelenbeli társaikét; a kiépülő újkapitalizmus ugyanúgy rosszat hoz a vidékiek számára, mint a szintén nyugként megélt Kádár-korszak. Megáll az idő, akárcsak Gothár Péter legendás filmjében, de itt nem indul el újra a rendszerváltozás után sem.

Háy János e művével azokat a tanulmányokat igazolja, amelyek szerint egy adott terület lakói történelmi korszakváltásoktól függetlenül, generációkon keresztül képesek megőrizni mentális státuszukat és társadalmi viszonyaikat.

Fehér László: Oszlop mellett